

Ю. А. КОНЮШЕНКО, канд. іст. наук, ст. наук. сп. 1-го науково-експозиційного відділу Харківського історичного музею

ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ІМПЕРАТОРСЬКОМУ НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1888-1923 РР.) В ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Стаття присвячена проблемі історіографії радянської доби з 1921 по 1990 р. у дослідженні історії функціонування Історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті.

Ключові слова: Історико-філологічне товариство, Імператорський Новоросійський університет, Одеса, історіографія, Російська імперія.

Постановка проблеми. Нині створено умови для продуктивного функціонування різноманітних наукових об'єднань, що активно відроджуються, утворюються й плідно функціонують при вищих навчальних закладах України. Численні наукові структури, серед яких історичні, історико-археологічні, історико-філологічні технічні товариства існували в ХІХ – на початку ХХ ст. Свого часу учасники цих інституцій зробили вагомий внесок у розвиток української науки, культури та просвітництва. Актуалізація ролі історичної спадщини спонукає вітчизняних науковців звертатися до здобутків їхніх попередників. У цьому контексті проблема вивчення історії українських наукових об'єднань набуває актуальності.

Значні політичні, культурні та соціально-економічні зміни в Російській імперії, що відбулися у другій половині ХІХ ст., сприяли створенню при Новоросійському університеті в Одесі історико-філологічного наукового об'єднання. Ініціаторами його заснування виступили професори історико-філологічного факультету Новоросійського університету. За майже 35 річний період діяльності Історико-філологічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті (далі ІФТІНУ – назва Історико-філологічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті використовувалася до розпаду Російської імперії в 1917 р., після 1917 р. з назви товариства зникло слово Імператорський, а від 1921 р. – ліквідації українських університетів – Товариство дістало назву Історико-філологічне) стало одним з провідних наукових осередків Півдня України, сформувало солідні дослідницькі традиції, згуртувало навколо себе визначних науковців, відомих не лише в Російській імперії, але й за межами цієї держави.

Історіографію дослідження проблеми діяльності ІФТІНУ (1888–1923 рр.) нами умовно була поділена на три етапи. Перший із яких розпочався в 90-х рр. ХІХ ст. і тривав до 1921 р., коли внаслідок революційних подій 1917 р. і громадянської війни відбулося встановлення радянської влади на Україні. Початком другого етапу слід вважати 1921 р. – період закінчення громадянської війни та остаточного

встановлення радянської влади на території України, унаслідок чого розпочався новий період розвитку держави й системи освіти. Другий етап завершився з розпадом СРСР і зникненням жорстких ідеологічних меж. Від 1991 р., з утворенням незалежної України, розпочався третій етап у вивченні даного питання. Кожний із цих періодів відрізнявся не лише рівнем доступу дослідників до архівних матеріалів, можливостями використання цих даних і публікації результатів вивчення, а й характером висвітлення й оцінок.

Мета статті визначається актуальністю обраної проблематики й полягає у дослідженні проблем історіографічного вивчення історії ІФТІНУ радянськими істориками у період з 1921 – по 1990-й рік.

Виклад основного матеріалу. Для радянського періоду розвитку вітчизняної історичної науки характерним було домінування марксистсько-ленінської ідеології, але наукові підходи у вивченні історії протягом цього часу змінювалися в залежності від політичної кон'юнктури. Загалом радянська історіографія розглядала діяльність українських дореволюційних учених і наукових організацій через призму панівної на той час думки про наявність кризи буржуазної історичної науки. Це проявилось в замовчуванні, а іноді навіть спотворенні наукових здобутків українських учених загалом і діячів ІФТІНУ зокрема. Методологічні підходи, принципи періодизації, структура і зміст літератури радянського періоду суттєво відрізняються від робіт з історії ІФТІНУ, написаних у дорадянський період.

Діяльність деяких членів ІФТІНУ побічно розглядалася у статтях та працях протягом усього радянського періоду. Так, в історіографічному огляді В. А. Бутенка «Наука новой истории в России», що був надрукований у журналі «Анналы» у 1922 р. [1] та третьому томі книги М. І. Кареева «Историки французской революции», що вийшов у 1925 р. [12], наведені дані про наукові роботи окремих істориків, у тому числі й деяких членів ІФТІНУ, зокрема Є. М. Щепкіна та П. М. Ардашева, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. займалися дослідженням всесвітньої історії.

Починаючи з 1930-х рр. історична наука опиняється під повним контролем тоталітарного режиму. У таких умовах радянські історики зверталися до історії ІФТІНУ лише для дослідження історії Одеського університету. На сторінках розвідок А. В. Крячуна «Одесский университет в 1865–1899 гг.» [13], А. В. Фадеева «Одесский университет в 1900–1917 гг.» [21], А. І. Гладковської «Одесский университет в 1914–1917 гг.» [2], П. А. Некрасова «З історії Одеського університету (1917–1920 рр.)» [14] діяльність ІФТІНУ згадується побіжно. Перш за все дослідників цікавили соціально-економічні передумови виникнення Новоросійського університету і його наукових студій.

Цікавими для дослідження діяльності одного з членів-засновників ІФТІНУ Ф. І. Успенського є праці Б. Т. Горянова «Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении» [5] і О. Г. Готалов-Готлиба «Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель», надруковані у «Византийском временнике» в 1947 р. [6]. У цих роботах висвітлена наукова та викладацька діяльність Ф. І. Успенського та місце, яке займав один із засновників ІФТІНУ у візантієзнавстві.

Для другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. ХХ ст. характерними були процеси демократизації в суспільному житті, що викликало появу публікацій і про

діяльність ІФТІНУ. Основним мотивом на той час було прагнення показати корисну діяльність дореволюційних наукових об'єднань, у тому числі й ІФТІНУ. При цьому діяли певні стереотипи в оцінюванні внеску ІФТІНУ в розвиток історичної науки кінця XIX – початку XX ст. Це характерно для енциклопедичних видань цього періоду, зокрема «Української радянської енциклопедії» 1961 р. [8, 10]. Певна лібералізація суспільно-політичного життя викликала інтерес і до наукової діяльності істориків, зокрема й дореволюційних, але все ж таки погляди відносно окремих напрямів наукових досліджень учених ІФТІНУ часто були упередженими. Деякі оцінки та сторінки наукової діяльності вчених ІФТІНУ знайшли відображення у другому і третьому томах узагальнюючої історіографічної праці «Очерки истории исторической науки в СССР», надрукованій 1960 р. [15, 16]. Автори цього нарису проаналізували наукову діяльність вчених Російської імперії з кінця XVIII ст. до 1917 р., вперше впорядкували відомості про історичні товариства Російської імперії, виділивши з них університетські, у тому числі й ІФТІНУ [16, с. 607]. Досягнення дореволюційних вчених загалом були позначені негативною оцінкою та потребують переосмислення й критичного аналізу в наш час.

У 1968 р. до 100-річчя Одеського університету одеськими істориками, на чолі з ректором вузу професором О. І. Юрженком була підготовлена й видана ґрунтовна праця «Історія Одеського університету за 100 років», що стала суттєвим внеском у дослідження історії ІФТІНУ [11]. Незважаючи на ідеологічний вплив, ця робота витримана в більш-менш об'єктивному дусі. У ній уперше в радянській історіографії в контексті дослідження історії Новоросійського університету докладно розглянуто й проаналізовано основні види та напрями наукової, просвітницької і методичної діяльності ІФТІНУ та його структурних підрозділів: Візантійського й Візантійсько-слов'янського відділення та Педагогічного відділу. Проте автори, правильно зазначивши дату заснування Товариства, не надали інформації щодо дати припинення його роботи.

Загальні відомості з історії ІФТІНУ містять короткі замітки та інші публікації, надруковані у фундаментальних енциклопедичних виданнях, зокрема «Радянській енциклопедії історії України» 1970 р. [7, 9]. При цьому на тлі поступового згортання реформ періоду «відлиги», характерного для другої половини 60-х – першої половини 80-х років минулого століття, посилювався диктат компартійних структур на гуманітарні науки, діяли певні стереотипи в оцінюванні внеску ІФТІНУ в розвиток історичної науки кінця XIX – початку XX ст. Попри правдиві дані відносно основних напрямів діяльності, названі публікації містять неточності. Так, у них зазначається, що ІФТІНУ було засновано 1889 р. і припинило свою діяльність у 1917 р., що не відповідає дійсності [7, с. 268]. Тієї ж помилки у визначенні дати заснування ІФТІНУ припустився й А. М. Разгон в енциклопедичній статті «Исторические общества» [17]. Ця стаття містить список наукових історичних, історико-філологічних, археологічних та інших товариств, до якого увійшло понад 100 організацій, що функціонували на території Російської імперії до 1917 р., у тому числі й Одеське історико-філологічне товариство. Межі енциклопедичного видання не дали змоги автору більш широко розкрити роботу цих об'єднань.

Істотний внесок у дослідження проблеми діяльності ІФТІНУ було зроблено в 1975 р. дослідником О. Д. Степанським. Учений системно й комплексно підійшов до вивчення науково-історичних товариств, що функціонували в дореволюційній Росії [18, 19, 20]. У дослідженні «К истории научно исторических обществ в дореволюционной России» О. Д. Степанським було окреслено часові межі функціонування (роки заснування та ліквідації), короткий аналіз статутних документів, визначено основні напрями наукової та просвітницько-громадської діяльності, склад дійсних і почесних членів цих товариств [19]. Учений уперше в радянській історичній науці створив повну класифікацію всіх історичних товариств Російської імперії. У її основу було покладено предмет і напрями дослідження, мета і основні види діяльності цих наукових об'єднань, у числі яких було й ІФТІНУ.

Серед публікацій радянського періоду на особливу дослідницьку увагу заслуговують праці Ф. Л. Гольдіна. У статті «Одесское педагогическое общество» вчений вперше системно схарактеризував діяльність одного з підрозділів ІФТІНУ — Педагогічного відділу [3]. Дослідник докладно розглянув роботу відділу Товариства, розділивши її на періоди і охарактеризувавши діяльність кожного з них. Автор праці визначив форми й основні напрями роботи Педагогічного відділу.

Не менш вагомим, внеском у вивчення історії ІФТІНУ є статті Ф. Л. Гольдіна, у яких учений звертається до діяльності одного з найактивніших учасників і Голови Педагогічного відділу Товариства М. М. Ланге [4]. У статті «Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы» дослідником були проаналізовані й оцінені основні напрями реформування школи Російської імперії початку ХХ ст., запропоновані М. М. Ланге. Разом із тим у міркуваннях Ф. Л. Гольдіна простежується домінування марксистсько-ленінської ідеології. Так, він нарікав, що в низці суджень М. М. Ланге простежувався ліберально-буржуазний підхід. Позитивним чинником у діяльності М. М. Ланге, на думку Ф. Л. Гольдіна, було почуття гуманізму та любові до батьківщини, що мали, безумовно прогресивний характер [4, с. 25].

Висновки дослідження. Для історіографічного періоду — радянського часу, — історія функціонування Одеського ІФТІНУ не стала предметом спеціального дослідження, але окремі аспекти роботи цього об'єднання і діяльності його учасників досліджувалися. У більшості випадків дослідники зверталися до формального наведення окремих фактів цієї проблеми, іноді, у кращому випадку, у науковій літературі розглядалися деякі аспекти історії функціонування ІФТІНУ без наміру відтворити цілісну картину діяльності Товариства та визначення його внеску у вітчизняну історичну й філологічну науку. У хронології функціонування ІФТІНУ й до сьогодні є суттєві неточності, а також некоректні висновки щодо оцінки діяльності Товариства та його членів.

В цілому, дані праці, мають історико-пізнавальне значення і сприяють накопиченню інформаційної бази про діяльність ІФТІНУ, що значно полегшує роботу сучасних науковців.

Список літератури: 1. *Бутенко В.* Наука новой истории в России : историографический обзор / В. Бутенко // *Анналы.* – СПб., 1922. – № 2. – С. 129–167. 2. *Гладковская А. И.* Одесский университет в 1917–1914 гг. / А. И. Гладковская // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 121–186. 3. *Гольдин Ф. Л.* Одесское педагогическое общество / Ф. Л. Гольдин // *Народное образование.* – М., 1966. – № 6. – С. 94–96. 4. *Гольдин Ф. Л.* Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы / Ф. Л. Гольдин // *Материалы конференции посвященной 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге (1858–1958).* – Одесса, 1958. – С. 23–25. 5. *Горянов Б. Т.* Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении / Б. Т. Горянов // *Византийский Временник.* – М. : АН СССР, 1947. – Т. 1. – С. 29–108. 6. *Готалов-Готлиб А. Г.* Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // *Византийский Временник.* – М. : АН СССР, 1947. – Т. 1. – С. 114–126. 7. *Историко-філологічне товариство при Новоросійському університеті // РЕІУ.* – К., 1970. – Т. 2. – С. 268. 8. *Историко-філологічне товариство при Новоросійському університеті // УРЕ.* – К., 1961. – Т. 5. – С. 540. 9. *Историчні наукові товариства в Росії і СРСР // РЕІУ.* – К., 1970. – Т. 2. – С. 273. 10. *Историчні наукові товариства в Росії та СРСР // УРЕ.* – К., 1961. – Т. 5. – С. 547. 11. *История Одесского университета за 100 років / [відп. редактор проф. О. І. Юрженко].* – Киев : Київ. ун-т, 1968. – 423 с. 12. *Кареев Н. И.* Историки французской революции / Н. И. Кареев. – Ленинград, 1925. – Т. 3 : Изучение французской революции вне Франции. – 308 с. 13. *Крячун А. В.* Одесский университет в 1865–1899 гг. / А. В. Крячун // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 5–48. 14. *Некрасов П. А.* 3 історії Одеського університету (1917–1920 рр.) / П. А. Некрасов // *Труды Одесского государственного университета.* – Одесса, 1952. – Т. 147 – С. 291–304. – (Серия общественных наук : вып. 2). 15. *Очерки истории исторической науки в СССР : в 3-х т. / [под ред. М. В. Нечкиной (главн. ред.) и др.].* – М. : АН СССР, 1955. – Т. 2. – 1960. – 862 с. 16. *Очерки истории исторической науки в СССР : в 3-х т. [под ред. М. В. Нечкиной].* – М. : АН СССР, 1955. – Т. 3. – 1963. – 831 с. 17. *Разгон А. М.* Исторические общества // *СИЭ.* – М., 1965. – Т. 6. – Стб. 545. 18. *Степанский А. Д.* История научных учреждений и организаций дореволюционной России : пособие по спецкурсу / [под ред. Н. П. Ерошкина] / А. Д. Степанский. – М. : МГИАИ, 1987. – 86 с. 19. *Степанский А. Д.* К истории научно исторических обществ в дореволюционной России / А. Д. Степанский // *Археографический ежегодник за 1974 г.* – М., 1975. – С. 38–55. 20. *Степанский А. Д.* Материалы легальных общественных организаций царской России (середина XVIII в. – февраль 1917 г.) / А. Д. Степанский // *Археографический ежегодник за 1978 г.* – М., 1979. – С. 69–80. 21. *Фадеев А. В.* Одесский университет в 1900–1917 гг. / А. В. Фадеев // *Одесский университет за 75 лет (1865–1940).* – Одесса, 1940. – С. 49–68.

Надійшла до редколегії 20. 04. 2013 р.

УДК 930(47+57):378.4 (477.74):061.2: 81 «1888/1923»

Питання дослідження історії історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті (1888-1923 рр.) в історіографії радянського періоду / Ю. А. Конюшенко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХП». – 2013. – № 25 (998). – С. 59-64. Бібліогр.: 21 назв.

Стаття посвячена проблемі історіографії советского періода с 1921 по 1990 г. в исследовании истории функционирования Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете.

Ключевые слова: історико-філологічне товариство, Імператорський Новоросійський університет, Одеса, історіографія, Російська імперія.

The article is devoted to the historiography in the soviet period from 1921 to 1990 of the history of the Historical and Philological society activities under Imperial Novorossiia university.

Keywords: Historical and Philological society, Imperial Novorossiia university, Odessa, historiography, Russian Empire.

УДК 94 (477.54) : 343.81+376.58 «18»

Р. І. КРАВЧЕНКО, здобувач кафедри історії України,
ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків

ТЮРЕМНА ШКОЛА У ХАРКОВІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ.)

Стаття присвячена вивченню процесу створення наприкінці ХІХ ст. недільної школи грамотності при Харківській губернській в'язниці. Проаналізовано обставини виникнення школи, форми занять з арештантами, розглянуто участь громадськості міста у функціонуванні школи.

Ключові слова: виправлення, тюрма, школа, арештанти, читання.

Постановка проблеми. Однією з важливих особливостей діяльності пенітенціарних установ є їх підкреслено виправний характер. Сьогодні ми визнаємо неможливість повного виправлення засудженого без залучення особистої волі злочинця до процесу виправлення. При цьому дуже багато залежить від особистої культури злочинця, рівня його освіти, умов післятюремної соціалізації засудженого.

Перебування у в'язниці може стати справжньою школою, яка поставить перед особою питання про подальше життя, умови працевлаштування, можливе професійне зростання. При цьому залучення в'язнів до навчання, як необхідна умова виправлення, було визнано діячами пенітенціарної галузі досить давно.

Аналіз історіографії. Серед досліджень істориків та правознавців окремі аспекти процесу створення та діяльності шкіл при тюремних установах розглядалися досить широко. Згадки про школи при місцях ув'язнення Харкова є в окремих працях, присвячених історії Слобожанщини [1–3].

В історико-правовій літературі різноманітні аспекти діяльності громадськості у пенітенціарній галузі аналізувались у працях С. К. Гогеля, Д. І. Тальберга, М. Ф. Лучинського, Д. І. Завалішина, О. Г. Савенка, П. П. Пусторослева, Д. О. Дриля [4–15]. Вивчаючи систему патронату, досить широко розповсюджену в імперській